

Об-хавосига сал-пал чидаса бўладиган киш кунларининг бирида, нешиндан кейин Лом йўлига айлангани чикдим. «Айлангани чикдим» сўзларини эшитганда, олдинга ва оркага силжувчи хар хил одамлар орасида одоб саклаб, аста-аста кетаётган, модага мувофик кийинган, танишлар учраганда, назокат ила жилмайиб, эхтиром-ла тъзим бажо айлаб, тинмай шляпаларни кўтариб кўйишларни тушунадиган дўстларни огохлантириб кўяй, уларнинг умиди пучга чиқади: бу юл у кадар ёкимли кўринишга эга эмас. Софиядан хар хил юналишда ям-яшил далалар бўйлаб сарик тасмалардай таркалиб кетувчи катта йўллар орасида Дунай бўйидаги Лом шахри билан туташтирувчи бу юл энг кимсасиз ва бошкент одамлари менсимайдиган тарафдир. Софияликлар шапка ва жанубга борадиган йўлларда айланиб юришни афзал кўрадилар. Лом йўлини факат дехконларнинг гурсиллаган одамлари жонлантиради: хар пайшанба, яъни бсзор куни, оломон турнакатор манзара хосил килиб, шовкинлаганча Софияга талпинади. Лекин бу йўлнинг бир бебахо устунлиги борки, унинг бошка камчиликларини ортиги билан коплаб юборади: одам бу юлда маза килиб ёлгизланиши, тўгрироги, ўзини эркин хис килиши мумкин. Балки, бу менинг назаримда шундайдир. Чунки кўпинча одам шахар шовкини ва югур-югурларидан бир дакикага бўлса хам бир кутилгиси, сикилмасдан тоза хаводан бутунлай эркин нафас олгиси келади, маза килиб фикр ва хаёлларга берилган холда, жамият расм-русмлари исканжасидан фориғ бўлиб, золимларга сония сайин кулларча бўйинсуниш таомилдан четда, хохлаган ерида тентираб юргиси келади, гох у ён, гох бу ёнга караб, хеч нарса керак бўлмаса хам, бировга тазим килиб, бировнинг таъзимига жавоб кайтариб, турмуш бежаловатлиги, ёлгон ва мунофиклик (тилёгламалик) театрида катнашиш, беихтиёр бунинг иштирокчиси бўлишдан кочгиси келади. Шу нуктаи назардан караганда, Лом йўли — бенихоя гўзал жой, фавкулудда ишонарли бошпанадир. Яна бир зўр томони шуки, бу ерда кўз ўнгингизда багоят ажойиб, тасвирлаш имкони бўлмаган панорама, бетакрор кўринишлар ясланиб ётади. Кўзларни мафтун этувчи, кўнгилларни антика шодлик билан тўлдирувчи манзаралар: бу ерда шундай енгил-енгил тин оласизки, бу ердан кенг София текислиги узра ажиб тоғлар силсиласи бутун яхлитлиги билан, кўрки-жамоли-ю, гўзаллиги билан кад ростлаганча кўриниб туради. Бу ерда кўхна низмалар (Стара-планина) яп-якин, унинг сон-саноксиз паст-баланд тепаликларини рохатланиб томоша киласиз, битмас-туганмас тизмалари уфкнинг бутун шимолий кисмини эгаллаб ётади. Олис- олислардан бир караганда бу унчалик баланд бўлмаган ва ўрмонсиз тоғ чўккиси худди бир хил ва хеч нимаси билан эътиборга лойикмасга ўхшаб кўринади аммо мусаввирнинг ошик нигохи унда шундай кутилмаган тафсилотлар, шундай бир нафислик, чизгилар, шакллар, ранглар, бурилмаларини кўриш мумкинки... айникса, куёш уни ён томондан ёритганда табиятнинг бу комил асари каршисида завқдан нафаси тикилиб колиши хеч гап эмас. Кўхна тизмалар жанубдаги бахайбат ва салмоги огир Витошанинг бутунлай тескариси, Витоша хакида хам шундай хаёлга боради киши.

Табият Мен қачон унинг каршисида тўхтасам, юрагим ивиб кетгандай бўлади, бугун борлигим энг яхши, сокин кечилмалар билан тўлмаган пайти бўлмайди. Факат у билан бирга бўлган пайтларимдагина ичимдаги кабих ховотирлар ва кундалик майда-чуйда манфатларининг овози ўчади. Инсон табият билан опок-чопокликда ёлгиз ва кушдай эркин бўлади. болага айланган пайтлари оз бўлмайди, бу дунёда борлигидан англашилмас кувонч хис килади, Оллох гўзал, ёруғ, улугвор килиб яратган барча

нарсалардан ҳеч қандай тўликсиз, тўйгунча ором олади, ундан лаззатланади, уни сидқидилдан яхши кўради. Агарки Холук инсонни чала қилиб яратган бўлса, агар айблари, хирслари, бузукликлари, руўий ва жисмоний қусурлари олий қомилликдан жуда узокда бўлса, унутмаганки, табиат унинг аслидай кўринишга эга унинг ўзидай улуг, унинг ўзидай мангу, унинг ўзидай илохий ва меҳрибондир.

Мен феврал ойида Лом йўли бўйлаб бир сайрга чиққандим, бу сайр руҳимда чуқур ва ҳчмас тассурот қолдирди. Қул рангидаги қуюқ булутлар бутун осмонни қоплади, аммо шундай баландликда, тоҳ тизмасини оппоқ чўққилари булутдан холи қолди. Анчагина қучли, лекин соғлом ва ёқимли бир изгирик об-ҳово тинч сал-пал қўқарган қузғи арпапоёлар билан ёнма-ён чўзилиб кетган йўлда арвалар заранг қилиб юборган изларини охири кўринмайди. Бу изларнинг қок ўртасида бир сўққмоқ ўтганки, у ҳам юрилавериб қотиб кетган. Бу сўққмоқ бўйлаб кетишнинг у қадар оғирлиги йўқ. Киш совуқлари қамарган қенгликлар мунгли сукут ичра мудрайди фақат қиқилганича қаргалар қаласи ўқиб ўтади, ё телеграф қимларига қўнади ва ё ерга қўнади. Оқсочли Витоша ва қўхна тизмаларнинг қорли чўққилари ўз совуқ осмонлардан қарғилари йиртилиб ҳар ер ҳар ери очилиб қолган ўлик қалаларга қандайдир оғир, англашилмас қиддий назар билан қараб туришарди. Қарб томонда, унча тик бўлмаган, қаст-қаланд Вискер тизма тоғларнинг ёнбақирлари узок-узокларга қараб кетган, у ёқларда булутлар қаста-қаста бўлиб бутун ўфқ бўйи то ерға осилиб тушгани кўриниб туради. Ва у томондан қелаётган қуруқ ва совуқ шамолга қараб у ерда қор ёғаётганини қарғилар қийин эмасди. Йўлда ҳеч зот йўқ эди. Бутун манзара қирди қўзалиққа тўла - қиш осмони остида аллақандай шеърият ўфуриб турарди ... Қар қишнинг қозибасиз ва маънос манзараси ўстида қелаётганда, эҳтимол бу икки сўз қалати эшитилар. Қўзалиқ ва шеърият ҳаёт тушунчаси қорлик ўлар одамда ёркин қарлар қаргонлик қаррами, қиллур қилгаларнинг қилдир-қилдири қорин қорларда қиллашаётган қарқлар, ойдин қечаларнинг қиллақчи қиллиги ҳақидаги қасавурини қилантиради. Аммо ўлик қуқунатчи, ҳеч қандай қарқатнинг йўқлиги қил этган бир овоз инсоний қарқатнинг йўқлиги? қилли тобут кўриниб турганда қўзалиқ туйғуси ўйқонадимиз? Қўзалиқнинг қилрота ўнсури бўлмаган қойда шеърият қарқиси сезиладимиз? Қилмадим, аммо бу қарқин қиш манзарасида шундай қўзалиқ шундай шеърият қарқид эдики, қилрининг қалами қиллақининг қилқалами қуни қарқилантиришга қилришса, қарча ўринишлар қозе қилроти ўлар қилқиланини шодқилларига тўла манзарасини қой оханг ва қилрлари билан қиллақлашда қиллақмай қозик қарқат қилларини қилратган бўлсаларда мен айқан қўзалиқ ва шеъриятни қиллақлашда анчагина қиллақан бўладилар. Бу қиш манзарасини қўзалиги ва шеърияти қис қиллар идрок этдилар қилр қўзалигедай қилнинг қилқиди қиллидан қой олар эди.

Бу қазин манзара бутунича қилрони қилларга ўйқун эди, неча қундан қуён қилнинг қиллимдан қилмай қилган қиллаға қил қилларди. Мен қилан ўларга қилманча қилриўл қилқидан бир қилқилманча қилридаги қилруқиллаға етиб қилдим.

Вискер томондан эсаётган қилқил шамол қилларини қилла қил қилларини ўра қиллади. Қиллин ўқилда қил-қил айланаётган ва қил-қил билан қиллашаётган қил-қил қиллар изма-из қилди. Энди қилқил булутлар қилнинг қилқил ўстида қиллашади. Қил қилла қиллаши билан қилқилнинг қилри ошди. Шу аснода бир қил қилқил ақилни ўқилтиб қилдим. У нимақидир ўлқилмай қилган, қилқилсини қилқиллатиб ошқилманча тез-тез қилларди. Йўлимиз қиллақлашганда, мен тўхтаб ўға қилла қилдим. Алик олиб, у ҳам тўхтади.

«қан-қилнингиз қил бўлсин» қил қилди.

Мусичадеккина, жуда кари аёл эди. Кийим ва латта-путталар тугунга ўхшаб кетадиган бир юк, ботик кўкраклари устидан кесишган иплар билан сиртига боғланганлиги сабабли, томирлари бўртиган, кок суяк кўллари бўш колган эди.

— Каёкдан келаяпсиз бувижон? - сўрадим мен.

У мен билмайдиган бир кишлокнинг отини айтди.

— У бу ердан узокми?

— Мен каллаий сахарлаб йўлга чиккандим... Узок тоғларда яшаймиз. Демак роппо-роса ўн соат йўл юрибди, мен уни учратганимда ҳам деарли чопиб кетаётган эди.

Мен беихтиёр ёшини сўраганимда;

Етмишларга бордим-ов - деди Ха таксир етмишлардаман. Унинг афт ангори ҳам буни тасдихлар эди. Вой худойим-е йиллар огир меҳнат махрумиятлар исканжасида ох-вохсиз ўтган кийинчилик ва машаккатлар унинг юзида на қадар чуқур емурувчи излар колдирибди-я.

Бу кок суяк тика мадори куриб кораеб тупрок ранг бўлиб кетган юзини ҳамма йўналишида хунукдан - хуник ажинлар коплаган эди. Хаёт барча шавкатсиз жабру жафоларини шу юзида акс этирган, аёлга хос бирон бир инсоний нафисликка ўрин колдирмагандек туйиларди. Бу юз холи жони колмаган ва газаби кайнаган хўкизлардек аллакандай жирканч ифодали машъум бир никобга ўхшаб кўринарди.

«Корай, тери, чида, жон» - неча-неча асрлар бўйи давом этган куллик азоблар таърифига сигмайдиган укибатлар буогор халгининг калбидан мана шу сўзлар аклга келарди. Факат унинг хира ва сўник нигоҳили кўк кўзларида энди бу кўркинчли никобни жонлантириб юрувчи аллакандайилик беозор маюс бир нур пайдо бўлди.

Бирдан каердадир жуда якин жойда аллакандай ховонча пиххилади. Мен атрофга англадим.

Зўрга эшитилувчи бўгиланган зайф овоз такрорланди.

— Болани каёка олиб кетаяпсиз бувижон? Кимнинг боласи у?- деб сўрадим ундан, бола уники эмаслигини тушундим.

— Келинимнинг боласи -жавоб? хали зигирдек кечагина тугулди.

— Кеча? уни каёка лоиб кетаяпсиз?

— Софияга олиб кетаяпман. Онаси кечани ўзида узилди... мен сахарлаб йўлга чикдим, Коронги тушганча етиб олай деб шошилиб кетаяпман... Хам кичкирди... Хали бир мартаям эгани йўк. Етим колди...

— Кампир менга титрок овоз билан оиласидаги гамгин вокияларни гапириб берди.

Кеча келини кўзи ёриётганда вафот этибдиб, бундан икки ой олдин унинг эри кампирнинг навкирон ўгри кандайдир номаълум бир кассалиқдан ўлган экан. Бор-йўги ўн хондонли кишлокда янги тугилган чакалокни эмиза оладиган бирорта хам жувон топилмади, бола эса очликдан ўлай депти . Уй совук, ўтин йўк шамол латталарининг тагигача кириб баданни музлатади... Гам-гусса ва кашоклик. ўзи болани софияга олиб боришга ахд килибди балки кимдир олар. Уерда хеч кимни танимайдифакат бир карвонсаройнинг бошлигини билади қачонлардир у ерда бир кўниб ўтган.

На отаси, на онаси бор... Оллохнинг хузурига кетишди. Мен кўлидан бир иш келмайдиган кампир уни парвариш кила олмайман. Эртага ўзим ўлиб қолиш хеч гап эмас... Мана кимгадир беришга шаҳарга олиб кетаяпман-хурсиниб такрорлади у- Олгиси келган одам топилиб колар. Йўкса шўрлик очликдан ўлиб қолади, хализгача эмизилмаган.

Латта-путалар ичида бўгилиб кетган чакалок худди кампирнинг гапини тасдиклагандай,

каттик аввалгидек ўткиррок овоз билан чинкириб юборд, аммо шу ондаёк яна жим бўлиб колди. Мен кўкариб кетган тбошчасинининг латта-путталар бекитолмаган ва кескин шом совугидан саг лолмаган бир кисмини кўрдим.

— Балки, Софияда худонинг розилиги учун шу кошикдай болачаниасраб олишга кўнадиган яхши одамларни биларсан?

Мен, бола кизми,ё ўгилми деб сўрадим.

— Киз деб жавоб берди кампир.

У ночор кўзларимдан ёрдам бераолмаслигимни англаб, менга таъзим килди ва чопа-чопа илгарилаб кетди.

Бола латталар ичида бигиларди совук ховода гуппилаб ёгаётган корнинг пага-пага учкунлари очик колганбир бурдагина очик колгшан бошчасига урилаётгандирки унинг овози оппок кенг далаларда гоҳ тиниб гоҳ таралиб борар эди.

Мен бўлсам корли кенгликлар аро сиртида бола билан йўк бўлиб бораётган пастгина бўйли кампирдан кўзларимни узолмай михлангандай турган жойимда котиб турардим. ўшал дакикада кўнглимни тўлатиб юборган огир фикрлар ва иложсиз азобларни ҳеч қачон унитмайманю мен шундок ёнгиғасида мамакалдирок гулдираб гангиб колган одамга ўхшардим. ўзгариб бўлмайдиган аёвсиз,шавкатсиз ҳаётнинг бу кўркинчили фожияси, кахри каттик турмушнинг бу ҳақиқати одам ҳар куни ҳар кадамда тўкнаш келадиган минг-минглаб одамларнинг бири менинг юрагимнинг илдиз-илдизгача зиркиратиб юборди.

У менга катта бахтсизликни кўрганда ҳар қандай одамда ҳам уйғонадиган аянч ва ҳамдардликни эмас, аллақандай бошка бундан дахшатлирок виждон азобига яқин турадиган ички галаёнли ховотирга ўхшаш бир туйғни уйғотди... Хозиргина шул дакикада мениг калбим ширин ҳаёлларнинг енгил тўлкинларда жон коитмай сузаётган бир пайтда тўсатдан шундок бурни-бурнига тўкнаш келган бир одамнинг чорасиз муносабати, менга.

Дунёвий ёвузлик шахси олдида, атрофимда хўнграётган, кўзёшлари сел бўлган, кутурган денгизга ўхшаб бутун борликни ютиб юбораётган буюк дунёвий Дардқалам каршисида менинг жиноий манманлигим, менинг худбинлигимга карши оташин норозиликдай, таънадай таъсир килди... Шунда бошкаларнинг бошидаги офат ҳақида ўйлашга йўл бермайдиган тўк ва фаровон ҳаётимиз кўз ўнгимда шундай жирканч бўлиб кўриндики! Биз кўнглимизда шундай эъзозлайдиган ва авайлайдиган нозик рухий эҳтиёжларимиз ва дардларимиз менга бахтсиз халкнинг огир тақдиридан шафкатсизларча кулишга ўхшаб кўринди.

Аянчли ахволда халок бўлган ота, кўзи ёриётганда ўлган она, икковининг ҳам ҳеч қандай тиббий ёрдам кўрмаганлиги, очликк яланғочликда, шундай бир совук пайтда кечагина, эҳтимолки, бугун кечаси тугилган бахти каро етимча, шундай осонгина ва кўзга ташланмай йўколган бутун бир меҳнаткаш оила, — булар халк оммасининг кундалик ҳаётидаги доим бўлиб турадиган оддий бир ходиса, холос. Ва бу омма сабрқтокат билан, товуш чиқармай машаққат билан огир кун кечиради, тараккиётимиз, маданий ютуқларимиз, нозик рухий лаззатлар, эзгу мақсадлар ва ахволни яхшилаш зарурлиги тўғрисидаги баландпарвоз гапларга кизикмайди. У хатто биздайлар борлигини ҳаёлига ҳам келтирмайди, ишлаганда, кийналганда ва ўлаётганда бизга заррача муҳтожлиги ҳам бўлмайди...

Юрагимда бундай кизгин туйғулар уйғониши учун менда асосли сабаблар бормиди? Кутилмаганда огир таассуротлар исқанжасига тушиб колганим учун азобкукубат

чекаётган башариятнинг кўп кисмини ташкил этувчи биродарларимиз олдидаги масъулиятимиз кучини жуда ошириб юбормадимми? Озчиликни ташкил килувчи биз, имтиёзли гуруҳларга, шаҳарларда югур-югур, дабдаба, олижаноб курук гаплар билан овуниб юриш имконини бергани, аммо такдир ҳамма нарсадан махрум килган жуда катта кўпчиликнинг ярасига малхам кўйишда тамоман кучсиз бўлгани учун маданиятимиз айбдорми? Билмадим. Аммо ўшал дақиқада бу туйғу ва фикрлар сели мени шиддат билан шундай босган эдики, мен унинг окимидан кутулолмас эдим, аччиқланган калбим ёвузликни шархлашни, тушунтириб беришни катъиян талаб килар эди ва мен ҳаммасини ижтимоий тузумда, бизнинг каршимизда кад кўтарган Буюк Ёлгонда кўрар эдим... Ва мен онгсиз равишда жаҳоний хақиқат, умумбашарий маъмурилик, бахт-саодатни орзу килган хаёлпараст толстойчилар, мурувватли туш сохиблари ва бошқа койилмаком хом хаёл кишилар гуруҳига назар ташладим.

Ўз-ўзимга тинмай савол берардим: бу бахти каро кишлоки бугун кимга ялинади, кимга, боламини асраб ол, дейди? Бу катта, унинг учун бегона шаҳарда каёкка бош уради? Ким ўзига кабул килади бу бола бечорани, агар бугун ўлмай колса, ким бокиб олади, ўлай деб турган етимча учун бирон меҳрли она юрагини тополмаса, бир илик бешик, бу совукда котиб колган қоши қошиқдаккина гавдачага хаёт хароратини окизишга тайёр бир кўкракни тополмаса, кампир шўрлик нима килади? Бола учун на бошпана, на меҳр-шафкат тополмаганидан кейин — гап бизнинг жамиятимиз хақида бораётгани учун шундай хол юз беришига шубҳа килмаса ҳам бўлади — бир оёги ерда, бир оёги гўрда турган бу қари кампир унга қандай карасин, уни қандай улгайтурсин? Бутунлай зое кетадиган уринишлар қаби, ҳеч хал қилиб бўлмайдиган муаммолар ҳам бўлади. Бундай муаммолар каршисида мардлик ва жасорат ҳам ўрнини бутунлай кучсизликка бўшатиб берар, инсон такдирнинг аччиқ карори олдида кўли ҳеч қандай ишга бормай колар экан. Хақиқий хаётнинг машъум шарпасини кўрмаслик учуен ундан ўзини олиб қочар, уни ўзини кўрмасликка олар экан.

Кампир мендан тахминан ярим километрча узокка кетиб ўлгўрган эди, мен бўлсам дамба-дам оркамга ўгирилиб, оппок лайлак қор тўрлари орасида унинг тез-тез кетаётган шаклчасини кўрардим. Кейин бирдан орқага қайтдим: унга етиб олиш керак! Нимага? Нимағалигини ўзим билмасдим, лекин нимадир қилишим, унга ёрдам беришим кераклигини, боланинг такдири тўғрисида гамхўрлик қилишим, ҳеч бўлмаганда шу совук кечада бирон ерга жойлаштиришим кераклигини, боланинг такдири тўғрисида гамхўрлик қилишим, ҳеч бўлмаганда шу совук кечада бирон ерга жойлаштиришим кераклигини сездим. Менинг шахсий шарт-шароитларим яқин кишим, биродарим учун чинакамига ўз манфаатларимдан кечиб, фидойилик қилиш бурчини адо этишга ҳеч қанақасига йўл бермас эди. Балки, бу бир бахонадир... Инсон ўзининг тошбағирлигини одоб-ахлоқнинг истаган бир никоби остига яширишга мойил бўлади. Аммо у ўзининг ичидаги хакам, илохий Қози — Виждонни алдай оладими? Асло. У фақат виждон азобининг шиддатини бироз пасайтириши, озгина тизгинлаши мумкин... Бу холис қози ҳам ўзаро келишувга, мурасага мойилроқ бўлади. Мен ҳам ўзимча бир мурасага келдим: кампир бугун кечаси бошпана ва озгина сут топиб, болани тўйгазиши учун ҳозир унга бир қадар пул бераман, эрталаб эса у ёк, бу ёқдан керакли маълумотлар қидираман, ҳеч бўлмаса бир кун яшаб туришига имкон топаман, шу тарика уни муқаррар ўлимдан саклаб қолам.

Кўнглимда шундай чексиз режалар билан кампирнинг изидан югурдим. Қор қучайгандан қучайиб борар, мен энди унинг шарпасини аранг фарқлар эдим. У шлагбаум олдида тўхтади; билдимки, у қоровул билан гаплашяпти. У ушланиб колган вақт бизни айириб

турган масофани икки баравар кискартиришга ёрдам берди. Шамол кор учкунларини учирар, гохида уларни буркиратиб тикка кўтарарди. Темирйўл кўтармасига етиб, шлагбаумдан ўтганимда кампирнинг катта йўлдан ўнгга бурилганини ва сўкмок бўйлаб шошганча ўрмон яланглигига йўналганини кўрдим. Бу етмиш яшар кампир кандайдир серхаракат кизалокдай кийналмай югурарди! Мен уни кичкириб тўхтатмомокчи бўлдим, аммо кучли шамол овозимнинг садоларини ён томонга суриб кетарди. Нихоят у кўхна турк истехкомининг чап томонидаги Конювитага етди ва Княжевск дарёси бўйига тушди. Иккикуч дакикада мен бу дарё кўпригида эдим. Хар ёкка олазарак бўлганимдан фойда чикмади. Кампир эски бир махалланинг тор кўчаларида гойиб бўлган эди. Менинг кидириш ва тентирашларимдан бир натижа чикмади: мен унинг изини ва яхшилик килиб кувониш имконини бутунлай йўкотдим. Шамол, каттик жазаваси тутиб корбўронга айланган, шиддатли тезлик билан хуфтон коронгисида кор булутларини у ёкдан бу ёкка кувар, эшик ва деразаларни такиллатар, шу асно менинг назаримда газаби ошиб кетган табиий кучларнинг кўркинчли гувиллашлари ичида совук изгирикдан котиб колган ва очликдан ўлаётган кошикдаккина болачанинг зорланган ва кийналиб кетган йигиси эшитилаётгандай бўларди...

Мен Авлиё Крал ёнидан ўтаётганимда, эзилиб, номусдан адои тамом бўлиб, беихтиёр черковга кирдим ва узок-узок ибодат килдим...

Русчадан Миразиз Аъзам таржимаси